

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Systémový a pragmatický prístup k používaniu privlastňovacieho záměna svoj

JÁN KAČALA

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstract: The author presents a possibly different approach of the user and the linguist to the use of the possessive pronoun „*svoj*“ in written Slovak and to its evaluation. The systematic approach is based on the system rules, their knowledge, and respect, while the pragmatic approach does not give the system rules and their knowledge such importance and binding force, tolerating their circumvention, but the condition that such use of the pronoun „*svoj*“ does not cause an error in the proper understanding of the conveyed linguistic information must be fulfilled. Misunderstanding and possible linguistic error are prevented by the user’s reliance on human knowledge of the external world and his practical human experience.

Keywords: possessive pronoun „*svoj*“, systematic approach, pragmatic approach, language user, conflict situation, user’s practical experience

Jestvovanie špecifického privlastňovacieho záměna *svoj* v slovenčine, ako aj v iných slovanských jazykoch na vyjadrovanie privlastňovacieho vzťahu nie v relácii ku konkrétnej gramatickej osobe, označenej jednotlivo

príslušným lexikálnym prostriedkom (čiže – v zmysle vymedzenia danej gramatickej kategórie – podľa spôsobu účasti, prípadne neúčasti na rozhovore), lež všeobecne, na vyššom či abstraktnejšom stupni jazykovej stavby, t. j. v rámci vety v relácii ku gramatickému podmetu, sa v jazykovede všeobecne prijíma ako osobitnosť v realizácii privlastňovacieho vzťahu v stavbe jazyka. Robí sa tak najmä pri porovnávaní slovenčiny s neslovanskými jazykmi, konkrétne napríklad s nemčinou, v ktorej niet zámena zodpovedajúceho slovenskému privlastňovaciemu zámenu *svoj*, ktoré by teda prekračovalo hranice jednotlivých osôb, t. j. ekvivalentov slovenských zámen *môj*, *tvoj*, *jeho* v jednotnom čísle a *náš*, *váš*, *ich* v množnom čísle, a vyjadrovalo by takýto privlastňovací vzťah rýdzo na syntaktickej úrovni, prípadne na úrovni vety (t. j. v relácii k podmetu, prípadne aspoň k subjektu neprísudkového deja).

Situácia s používaním uvedených jednotlivých osobných zámen vo vzťahu k všeobecnejšiemu zámenu *svoj* v našom jazyku sa dokonca vyvinula do takého stavu, že použitie konkrétneho, t. j. osobného privlastňovacieho zámena pre jednotlivé gramatické osoby, namiesto všeobecného privlastňovacieho zámena *svoj* sa v nepríznačkovej situácii nepokladá za jazykovo korektné. To značí, že povedzme vyjadrenie *Ja milujem svoju vlasť* bez prítomnosti jeho istej intenzifikácie či zvýraznenia zo strany hovoriacej osoby sa v písomných aj ústnych prejavoch žiakov alebo študentov opravuje na podobu *Ja milujem svoju vlasť*, ktorá sa hodnotí ako jazykovo neutrálna. Podobným spôsobom sa postupuje v redakciách pri redigovaní textov určených na publikovanie. Z toho sa ukazuje, že privlastňovacie zámeno *svoj* má v systéme zámen a konkrétnejšie privlastňovacích zámen, ako aj v štruktúre vety špecifické a pevné miesto a toto miesto treba pri používaní jazyka v jazykovom prejave rešpektovať.

Na uvedenie privlastňovacieho zámena *svoj* do širších súvislostí v rámci zámen ako osobitného slovného druhu tu pripomenieme základné skutočnosti, ktoré sa o tomto zámenе uvádzajú v reprezentatívnom diele o slovenskej tvaroslovnej sústave – v Morfológii slovenského jazyka z roku 1966. Slovný druh zámen sa tu podľa vecného významu člení na šesť skupín, a to na osobné, zvrätne, ukazovacie, opytovacie (používané aj vo vzťažnej funkcii), neurčité a vymedzovacie. Pritom „osobné a zvrätne zámená tvoria užšiu skupinu v rámci všetkých zámen, lebo sú okrem iného pomenovaním gramatických funkcií“ (c. d., s. 235) a od ostatných druhov zámen

sa odlišujú aj tým, že obidve skupiny sa rovnako členia na základné a prívlastňovacie. Zámeno *svoj* je teda podľa citovanej Morfológie slovenského jazyka zvrtné prívlastňovacie zámeno. Rovnaké chápanie tejto základnej zámennej tematiky nachodíme aj v publikácii Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia od trojice autorov J. Oravec, E. Bajzíkova a J. Furdík (2. vyd. z roku 1988); uvádza sa tu rovnaký počet jednotlivých druhov zámen, rozdielne je iba poradie, v ktorom sa preberajú tieto druhy zámen, tak ako sú vyčlenené z hľadiska „lexikálno-sémantických a funkčných rozdielov“ (c. d., s. 110 – 111).

Špecifickosť prívlastňovacieho zámena *svoj* v relácii k jednotlivým konkrétnym (osobným) zámenám sa v gramatických a iných (napríklad aj dôkladnejších slovníkových) prácach vystihuje formuláciou, že „prívlastňovacie zvrtné zámeno *svoj* prívlastňuje hociktorej gramatickej osobe, ak je príslušná osoba subjektom deja. V týchto podmienkach má platnosť všetkých prívlastňovacích osobných zámen, najčastejšie zámen tretej osoby. Osobné prívlastňovacie zámená sa tu uplatňujú len výnimočne, napr. pri dôraze (odmietaní)“ (Morfológia slovenského jazyka 1966, s. 253). Na nasledujúcej strane tohto diela sa v rámci vymedzenia základného použitia tohto zámena citovaná zovšeobecnená formulácia spresňuje: „Zámeno *svoj* vyjadruje širší vlastnícky alebo rodinný vzťah k osobe alebo veci, ktorá je gramatickým podmetom vety, resp. logickým subjektom neprísudkového deja.“ (c. d., s. 254) V podobnom duchu sa vec vysvetľuje v Krátkom slovníku slovenského jazyka (5. vyd., 2020, s. 716): v zodpovedajúcej heslovej stati sa tu píše, že zámeno *svoj* ako zvrtné prívlastňovacie zámeno vyjadruje „prívlastňovanie hociktorej gramatickej osobe, ak je pôvodcom deja, obvyčajne podmetom (ako vlastníctvo, prináležanie a pod.; okrem citového dôrazu, napr. *nechajte si tie vaše peniaze*)“¹, a nasledujú príklady, ukazujúce používanie tohto zámena v jazykovej praxi.

Obidve diela ďalej prinášajú dôležité informácie o tom, že zvrtné zámeno *svoj* sa v našom jazyku používa v početných ďalších významoch a vyskytuje sa aj v substantivizovanej podobe a vo viacerých ustálených spojeniach, prípadne vo frazeologických jednotkách. Dá sa predpokladať, že aj takáto viacvýznamovosť a mnohofunkčnosť, ako aj celkové široké využívanie zá-

¹ V citáte zo slovníka sa nepridržiavame grafických prostriedkov typických pre postup v lexicografickom diele.

mena *svoj* v každodennej jazykovej praxi prispievajú k tomu, že sa v časti jazykovej praxe stretáme aj s takým výskytom tohto zámene, ktorý by sme v istom zmysle mohli označiť ako konfliktnú situáciu. Máme na mysli predovšetkým také javy, keď v dvojčlennej vete je plnohodnotne zastúpený podmet vety aj predmet vety a zvrtné zámeno v nej jednoznačne vyjadruje privlastňovací vzťah k predmetu, nie k podmetu. V takých prípadoch by sme oprávnené mohli predpokladať, že pri upotrebení zámene *svoj* v takto vystavanej vete by malo byť istým spôsobom uprednostnené vyjadrenie privlastňovacieho vzťahu k podmetu, keďže práve tento vzťah je pri tomto zámene dominantný. Z toho vychodí, že na vyjadrenie privlastňovacieho vzťahu k pomenovaniu nepodmetovej (konkrétne predmetovej) substancie by sa na dosiahnutie významovej, prípadne obsahovej jednoznačnosti vyjadrenia mali využiť príslušné konkrétne, t. j. osobné privlastňovacie zámená, platné pre jednotlivé gramatické osoby.

Aby sme sa nepohybovali iba v teoretickej rovine, v ďalšom výklade vyjdeme z konkrétnej, náhodne vybratej vety pochádzajúcej od Ľuboša Juríka: *Do úradov sa vracali tí istí úradníci, ktorí predtým utlačali slovenské obyvateľstvo a ktorých revolúcia vyhnala zo svojich miest.* V záverečnej súčasti tohto zloženého súvetia je jednoznačným podmetom pomenovanie *revolúcia*, na predmet označený v prvej časti súvetia ako *úradníci* odkazuje tu vzťažný výraz v tvare *ktorých* a uvedenému predmetu sa prostredníctvom zámene *svoj* privlastňuje pomenovanie *miesta* v tvare genitívu plurálu *miest*. V duchu nášho doterajšieho uvažovania by sme spojenie *svojich miest* so zvrtným privlastňovacím zámenom mali posudzovať v relácii k podmetovému pomenovaniu *revolúcia*, ale to zjavne nezodpovedá vyjadrovaciemu zámeru podávateľa, keďže tu nejde o vyjadrenie akýchsi potenciálnych „miest vlastných revolúcií“. Na tomto základe by bolo treba vyjadrovanie privlastňovacieho vzťahu pomocou zámene *svoj* pokladať v citovanej vete za nenáležité a na zjednotenie významu vety zámeno *svoj* v danom spojení nahradiť konkrétnym osobným zámenom *ich*; veta by teda nadobudla podobu *Do úradov sa vracali tí istí úradníci, ktorí predtým utlačali slovenské obyvateľstvo a ktorých revolúcia vyhnala z ich miest.* Takáto podoba vety je významovo aj formálne jednoznačná a z jej podoby nevyplýva nijaké možné neporozumenie obsahu, prípadne nedorozumenie. Je to taká podoba, ktorú by bol mal upotrebiť ako náležitú z hľadiska vyjadrovacieho zámeru aj autor vyjadrenia.

Na druhej strane si možno položiť potenciálnu aj reálnu otázku, či takáto úvaha nie je len jednostranná a až priveľmi „odborná“ či priam „odbornícka“, či teda pri posudzovaní zrozumiteľnosti takého vyjadrenia skutočne treba uplatňovať iba alebo predovšetkým takýto postoj, vychádzajúci dôsledne zo systémového usporiadania jazyka a v danom prípade zo systémového usporiadania vety, a či sa neprikloniť skôr k pragmatickému pohľadu na vec. Možno si totiž oprávnenne položiť otázku, či pri bežnom čítaní takej vety sa naozaj vo všeobecnejšom rozsahu pociťuje naznačený významový skrat v podobe prisúdenia úradníckych miest revolúcii. Na takto sformulovanú otázku istotne možno odpovedať záporne a chápať pôvodné autorské vyjadrenie ako čitateľsky prijateľné aj všeobecne zrozumiteľné. Nadhodený problém by si istotne zaslúžil širšie posúdenie v podobe aspoň menšieho sociologického prieskumu, pri ktorom by sa zisťovalo, koľko a akých používateľov spisovného jazyka by pri hľadaní odpovede na predložený problém postupovalo podľa naznačeného systémového prístupu a z druhej strany podľa spomenutého pragmatického prístupu. Oprávnenne sa možno nazdávať, že by prevážili odpovede formulované z hľadiska tohto druhého, t. j. pragmatického prístupu. Pravdaže, súčasťou takého zisťovania by mala byť aj otázka, či sa pri hľadaní správnej odpovede náležite aj identifikuje skutočné vyjadrenie privlastňovacieho vzťahu zámenom *svoj*. Odpoveď na túto otázku už predpokladá nie iba pragmatický prístup k správne rozlúšteniu danej informácie, ale aj istú systémovú analýzu daného vyjadrenia. Na takúto analýzu, pravdaže, sú potrebné aj isté vedomostné predpoklady, prípadne poznatky o jazyku, ako aj kladné rozhodnutie opytovaného subjektu, t. j. jeho ochota zaoberať sa istým rozborom a interpretovaním predstaveného problematického javu.

Predstavený koncept pragmatickosti pri posudzovaní jazykovej oprávnenosti pôvodného znenia vety spočíva v tom, že sa daná veta berie ako taká, aká je, že sa nezisťuje – najmä nie do podrobností – jej systémová stavba a pokladá sa za zrozumiteľnú v tom zmysle, ako to podáva autor, to značí, že vo svojej podstate napĺňa predpokladaný komunikačný cieľ. Z dvoch možných prístupov k praktickej interpretácii významu, prípadne obsahu vety sa tu systémový prístup istým spôsobom dostáva do úzadia a uprednostňuje sa praktický prístup používateľa, ktorý sa nepostavil k obsahu či ani k forme vety s dajakou pochybnosťou, nezamýšľa sa teda nad jazykovou správnosťou

ťou danej vety a zjavne ani nepochybuje o jej jazykovej správnosti, lež berie do úvahy iba jej pragmatické poslanstvo, tak ako vychádza z úmyslu autora daného vyjadrenia. Pri takomto prístupe sa istotne neberie zreteľ na to, že teoreticky by sa vo vete zahŕňajúcej pomenovanie podmetu aj predmetu mal pri posudzovaní výskytu zvrätneho privlastňovacieho zámene *svoj* istým spôsobom uprednostniť vzťah tohto zámene k pomenovaniu podmetu. Pri pragmatickom prístupe sa taká úvaha nepochybne javí ako čisto špekulatívna.

Na druhej strane aj jazykovedná literatúra nás presvedča o tom, že spomenuté uprednostňovanie vzťahu privlastňovacieho zámene *svoj* k pomenovaniu subjektu deja osobitne v podmete je reálne. Potvrdzuje to napríklad úvodný výklad spôsobu používania českého ekvivalentu rozoberaného slovenského privlastňovacieho zámene *svůj* v jednozväzkovom Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost z roku 1978. V záhlaví tejto heslovej state sa tu celkovo o tomto zvratnom privlastňovacom zámene píše, že sa používa v konkurencii s osobnými privlastňovacími zámenami: zvrätné privlastňovacie zámeno *svůj* „býva pri totožnosti pôvodcu deja a osoby alebo veci, ktorej sa privlastňuje (v 1. a 2. osobe množného čísla ide o totožnosť aj čo do počtu, ináč býva *naš* alebo *váš*: *my vojáci naši* /tj. všech Čechů a Slováků/ *vlast ubráníme*)“ (c. d., s. 537). V ďalšej časti heslovej state sa uvádza významové členenie tohto privlastňovacieho zámene, doložené príkladmi. Pri základnom, 1. význame sa uvádza, že „privlastňuje alebo prisudzuje tej osobe, prípadne veci, ktorá je v danej vete pôvodcom deja (najčastejšie podmetom)“ (c. d., *ibid.*)².

Ako vidno, v našej stati nepodávame rozhodné ani definitívne riešenie predloženej otázky, pracovne označenej ako konfliktná situácia privlastňovacieho zámene *svoj* vo vete, ktorú sme použili ako východiskovú. Takto vystavaná veta nepochybne nie je výnimočná a pri cieľavedomom sledovaní danej témy napríklad v literárnych textoch by sme takých príkladov mohli nájsť oveľa viac. Od takých príkladov, ktoré v jazykovej praxi neprinášajú nedorozumenie a možno ich posudzovať s istou toleranciou ako prijateľné, lebo sú všeobecne zrozumiteľné, však treba jednoznačne oddeliť prípady, keď nevhodné upotrebenie zvrätneho privlastňovacieho zámene *svoj* vnáša do komunikácie neistotu a neporozumenie a je teda jednoznačne jazykovo chybné; aj také bývajú totiž súčasťou jazykovej praxe.

² Aj tu sme sa vyhli napodobňovaniu lexikografického postupu.

Istotne aj samo zistenie istého počtu opytovaných subjektov, ktorí by sa priklonili k naznačenému systémovému riešeniu alebo z druhej strany k pragmatickému riešeniu, by mnohé poznatky naznačovalo; pri takom prístupe sa otvára aj otázka jestvovania či nejestvovania naznačenej jazykovej, prípadne konkrétnejšie: gramatickej chyby. Aj v našom prípade by sa bolo treba popasovať s hľadaním odpovede na všeobecnejšie platnú otázku, či pri posudzovaní istého javu zo systémového hľadiska ako problematickeho a pri jeho uznaní za prijateľný z pragmatického stanoviska možno alebo treba hovoriť o jazykovej chybe. Zároveň by tak pri širšom pohľade na vec veľmi jednoznačné priklonenie sa k pragmatickému prístupu pravdepodobne poukazovalo na potrebu racionálne zamerať najmä naše školské jazykové vzdelávanie, aby sa osobitne u používateľov spisovnej slovenčiny poučenejších organizovanou výučbou dosiahla istá vyváženosť pri naznačenom systémovom prístupe k jazyku z jednej strany a pragmatickom prístupe z druhej strany. Pri vzájomnom vzťahu týchto dvoch prístupov možno práve u spomenutých poučenejších používateľov spisovnej slovenčiny predpokladať jestvovanie istého zdravého napätia, ale obidva prístupy by sa nemali ocitnúť v trvalom konflikte.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. 5., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Martin: Matica slovenská 2020. 956 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 232 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Fílipec, F. Daneš. Praha: Academia 1978. 800 s.

KS